

נשיאת כפים בארץ ישראל

הרב עמרם בלוי

זה כמה זמן שבגליונות 'פרדס חב"ד' מתנהל פולמוס הלכתי, חסידי והיסטורי, אודות מנהגי נשיאת כפים בארץ ישראל.

אין אני מתיימר להכניס ראשי בין הרים גדולים בעניני הלכה וחסידות, אך ארשה לעצמי לתרום את חלקי בסקירה היסטורית על ישוב היהודים האשכנזים בא"י בכלל, ובירושלים בפרט, ותוך כדי דיון יתבהר גם המנהג של נשיאת כפיים בא"י לפי המקורות שאביא.

סקירה היסטורית

מאז ומתמיד הייתה ארץ ישראל במרכזו של עם ישראל, ובכל הדורות ובכל התקופות חיו ועלו יהודים לא"י, מכל התפוצות ומכל הגלויות, כולל מארצות אשכנז.

ההבדל העיקרי הוא בזה שהעליה לא"י מארצות אשכנז הייתה כרוכה בדמים מרובים וקשיים גדולים, מסעות על פני הים תוך סיכון רב, לכו היו העולים מועטים. לעומתם היהודים הספרדים מתורקיה ומצרים, ומיתר הארצות הסמוכות לא"י יכלו לעלות ביתר קלות, לכן באופן טבעי היו הם העולים העיקריים. והם אשר הוּו את עיקר הישוב היהודי בא"י.

בסקירה זו אנסה לעקוב אחרי מעמדם של היהודים האשכנזים כקהילה נפרדת בא"י בכלל ובירושלים בפרט, מאז גלות אשכנז.

עליית שלוש מאות הרבנים

בשנת ד' אלפים תתקס"ט (1209) החלה העלייה הגדולה של בעלי התוספות, שבהמשכה עלו שלוש מאות רבנים מצרפת וסביבתה, ובתוכם ר' שמשון משאנץ ור' יחיאל מפריס ועוד רבים מבעלי התוספות. עולים אלו התפזרו בערים שונות בא"י, כגון ירושלים¹, עכו²

1. רבי יהודה אלחריזי שביקר בירושלים בתקופה זו מספר על קהילה של 'חסידי עליון הבאים מארץ צרפת לשכון בציון ובראשם הרב החסיד רבי יוסף בן הרב ר' ברוך' ועל המחלוקת בין הצרפתים ליהודי ארצות המזרח. תחמוני שער מו.

2. ידועה הישיבה של ר' יחיאל מפריז בעכו.

ועוד. כך שלמעשה עלייה זו שימשה היסוד לשוב האשכנזי בארץ ישראל. בגלל המלחמות בא"י באותה תקופה בין הצלבנים, הערבים, והממלוכים, הישוב היהודי הלך ונתדלדל, כך שהרמב"ן שעלה בשנת ה' אלפים כ"ח (1267), לא מצא בירושלים אלא שני צבעים יהודים, ועוד כמה קהילות קטנות מפוזרות ביתר ערי ארץ ישראל.³

תקופת הממלוכים

בשנת ה"א נא' (1291) הושלם כיבושה של א"י ע"י הממלוכים⁴ ששלטו במצרים, וא"י הפכה להיות חלק מממלכה זו.

באותה תקופה, כמה עשרות שנים אחרי הסתלקות הרמב"ם⁵, עדיין היה קיים ישוב גדול וחשוב במצרים, ויהודי א"י היו נתונים להשפעת גדולי התורה במצרים. הסמכות העליונה היה הנגיד ממשפחת שולל שהיה אחראי גם על יהודי א"י. לכן באופן טבעי התפשטה גם בירושלים הפסיקה של הרמב"ם שהייתה מקובלת על יהודי מצרים.

הפסיקה ההלכתית של הרמב"ם המשיכה להיות השלטת בא"י ובמצרים גם במשך מאות השנים הבאות. וה"יד החזקה" של הרמב"ם היה הספר ההלכתי היחיד שבו למדו ולפיו נהגו.

כך נראה מתוך האגרת של ר' אליהו מפירארא שעלה לירושלים בשנת ה"א קצ"ד (1434) שכתב: "ונכבדי הקהל יצ"ו באו אלי ובקשו ממני לפרש להם בבית הכנסת הפרק במימוני כמנהגם. ומאז שתו עיניהם עלי והעמיסו עלי משא כבד להגיד ג' פעמים ביום הפרק בבית הכנסת"⁶.

קהילה אשכנזית בירושלים

אין לנו עדויות ברורות על קיומה של קהילה אשכנזית בתקופה זו, אולם אין ספק שיהודי אשכנז לא פסקו לעלות לירושלים גם בתקופה זו ואף הקימו קהילה משלהם. לפנינו עדות של יהודי אשכנזי בשם ר' יוסף דמונטניא האשכנזי, שעלה לירושלים בשנת רמ"א (1481) ובאגרת ששלח בשנה זו מספר שעלה לקבר רבו "בבית החיים של

3. הרמב"ן ניסה להחיות את הישוב בירושלים אך לא עלתה בידו ואחרי כמה שנים עזב והתיישב בעכו.
 4. למעשה החל הכיבוש הממלוכי כבר בשנת ה"א כ' (1260), אך במשך שלושים שנה עדיין החזיקו הצלבנים בערים שונות בא"י. הממלוכים הם עם של עבדים שמקורם במצרים שקיבלו עליהם את האיסלם אח"כ מרדו והמליכו מלך מביניהם.
 5. בשנת ד' אלפים תתקס"ד (1204).
 6. א. יערי, "אגרות ארץ ישראל" ת"א תש"ג, עמ' 87.

האשכנזים⁷. בעל האיגרת הזאת אינו מספר אם עדיין קיימת קהילה אשכנזית בשנה זו. אבל ברור שבשנים עברו הייתה קיימת קהילה אשכנזית שהיה לה בית קברות נפרד.

עליית רבי עובדיה מברטנורא

רבי עובדיה מברטנורא שהגיע לירושלים שבע שנים אח"כ (י"ג ניסן שנת רמ"ח) כתב כמה אגרות לח"ל שמתוכם נוכל ללמוד הרבה על מצבה של ירושלים באותה תקופה, ועל הקהילה האשכנזית שהייתה קיימת בימי קדם.

ר"ע מתאר את ירושלים כעיר חרבה ושוממה עם אוכלוסיה יהודית של שבעים בעלי בתים בלבד. הוא תולה את חורבנה במנהיגי הקהילה אשר לחצו את העם עשקו אותם ואף מכרו את בתי הכנסת וספרי התורה⁸. הדבר היחיד שהם לא יכלו למכור היה "ההקדש של אשכנזים" שעליהם היו ממונים מנהיגי הקהל האשכנזי. באגרתו מזכיר ר"ע כמה אשכנזים שנשארו. לדוגמה: "ושם בא לקראתנו רב אשכנזי אחד" שאצלו התאכסן בכל ימי הפסח⁹. .. כאשר הוא מתאר את סדר יומו הוא כותב: "אנו מתקבצים ערב ובוקר ללמוד הלכה ושני תלמידים ספרדים לומדים אתי בקבע ופה אתנו היום שני רבנים אשכנזים"¹⁰. כמו כן הוא מביא סיפור בשם "רב אחד זקן אשכנזי אשר נולד ונתגדל במדינה הזאת"¹¹.

לפי תיאורו נראה בעליל שבזמנו כבר אין קהילה אשכנזית נפרדת, אבל הוא מוצא שרידי קהילה אשכנזית פעילה, שהיה להם "הקדש" משלהם וזקן אשכנזי שאף נולד בארץ.

הוא מוצא בירושלים רק בית כנסת אחד ואינו מציין אם הוא בית כנסת ספרדי או אשכנזי אולם תוך כדי התיאור נראה שביהכנ"ס ביסודו היה אשכנזי וכיום מתפללים שם כל שבעים בעלי הבתים "ובית הכנסת של ירושלים היום אין בה ספרי תורה כי אם מעט מזער ... והחצר אשר בו בית הכנסת גדולה מאד ובתוכה בתים רבים, וכולם הקדש מאשכנזים, ואשכנזיות אלמנות יגורו בו"¹². עדות ברורה על חיי קהילה אשכנזית שחרבה.

אולם כאשר הוא מתאר את התפילה הוא כותב: "ובכל יום ובכל תפלה יש נשיאת כפיים בין בחול בין בשבת"¹³. הנגיד ממצרים (יש לזכור שהוא עלה לירושלים בתקופת

7. שם, עמ' 92. באותה שנה ביקר בירושלים הנוסע ר' משולם מוולטורה, ואף הוא מספר על אשכנזים בירושלים. אוצר מסעות י. ד. איזנשטאט ת"א תשכ"ט עמ' 101.

8. כנראה בגלל לחץ השלטונות כפי שאירע בתקופות שונות.

9. א. יערי, שם עמ' 127.

10. שם עמ' 142.

11. שם עמ' 141.

12. שם עמ' 129.

13. שם עמ' 130.

שלטון הממלוכים) מינה אותו לראש הכנסת, והוא דורש בבית הכנסת בלשון קודש "כי רובם מבינים בלשון הקודש" ..

מתוך התיאור של ר"ע רואים בבירור שקיימת רק קהילה אחת מעורבת בית כנסת אחד לכל העדות והקהילה נתונה להשפעת הנגיד במצרים שהוא קובע את סדרי הקהילה.

בערך עשר שנים אח"כ בשנת ה"א רנ"ו עולה ירושלימה תלמידו של ר"ע ותיאורו שונה מקצה לקצה מתיאורו של ר"ע. כנראה שתוך עשר שנים אלו הצליח ר"ע, בעזרת הנגיד רבי נתן הכהן שולל, לשקם את הקהילה ולהחזיר עטרה ליושנה ומנהיג את הקהילה ביד רמה "והאיש גדול מאד ועל פיו ישק כל הארץ... וגם במצרים ובכל הארצות האלה יגזור אומר ויקם"¹⁴. תלמידו כבר מוצא מאתים בעלי בתים אולם עדיין קיים רק בית כנסת אחד שבו "תקבצו כולם בערב בוקר וצהרים יחד עשירי ואביון להתפלל בכוונה" והפעם הרב הדורש בכל יום הוא זקן בן שמונים שנה, חכם ונבון שמו מוה"ר זכריה ספרדי יז"י [יראה זרע יאריך ימים] ואילו ר"ע דורש רק שלוש פעמים בשנה ובימי תשובה¹⁵. כלומר עדיין קיימת קהילה אחת מעורבת בתוך בית כנסת אחד.

תקופת העותומנים

בשנת ה"א רע"ז (1517) נכבשה א"י ע"י התורכים העותומנים והחלה נהירה של גולי ספרד מתורכיה לא"י¹⁶. ובמקום מצרים הפכה תורכיה להיות העורף המרכזי לא"י. הנגיד עלה ממצרים לא"י, אולם הפסיקה של הרמב"ם הייתה עדיין השלטת.

כך אנו רואים מתוך אגרת ששלחו בני הישיבה בירושלים משנת ה"א רפ"א (1521). כאשר הם מתארים את סדר לימודם גמרא עם רש"י ותו"ס וכו', ומוסיפים: "ולעת ערב פרק אחד מהמשנה ופרק אחד מהרמב"ם"¹⁷, כלומר ספר ההלכה הנלמד בישיבה הוא הרמב"ם.

באותה תקופה¹⁸ עלה לירושלים ר' ישראל פירושא יהודי אשכנזי שעלה לא"י יחד עם בני משפחתו, וכותב מכתב לקרוביו בחו"ל בו הוא מתאר באריכות את סדרי בית הכנסת בירושלים, בהשוואה לתקופת ר"ע מברטנורא ואלו דבריו:

"ובזמן הר' הישיש הטהור כמוה"ר עובדיה זללה"ה הייתה קרובה מאד כמנהג

14. שם עמ' 155.

15. שם 157.

16. גלות ספרד הייתה בשנת רנ"ב (1492) ומרבית גולי ספרד התיישבו בתורקיה.

17. שם. עמ' 160.

18. בין השנים רע"ז-רפ"ג.

המסתערים¹⁹ שנוהגים כדברי הרמב"ם. אבל עתה כשנתווספו הספרדים²⁰ יצ"ו, כמעט מבטלין כל הלשונות ברוב ועושים כרצונם ... וכל אחד מהם אומר כרצונו זה אומר קדושה כתר יתנו לך, ואחד אומר נקדש או נעריצך, וגם יש שינוי לקדושה עצמה וכאלה רבות. האחד מאריך והאחד מקצר....²¹

הכותב יודע לומר שבזמן ר"ע שלטו בביהכ"ס רק מנהגי המסתערים, ואילו כיום אחרי שהגיעו מגורשי ספרד, המסתערים בטלים ברוב ואין מנהג אחיד בתפלה. הוא כלל לא מזכיר את תפלת האשכנזים, למרות שהוא אשכנזי, משמע שאין לאשכנזים מנין משלהם וכל העדות מתפללות יחד בבית כנסת אחד.

גם כאשר הוא מתאר את סדרי הלימוד עדיין לימוד הרמב"ם עומד במרכז. "והרבה כבוד עשו לי הן בלימודי כי קריתי להם הרמב"ם בבה"כ, חודש שלי", כמו כן הוא כותב 'בבדיקות ובכל איסור והיתר נוהגים כדברי הרמב"ם'... בענייני הישיבה והלימוד דע שיש כאן ב' ישיבות האחת היא של כמוהר"ר דוד שושן יצ"ו מתקבצין אליו ה' או ו' ולומדין עמו, וגם אליו [אלוי] מתקבצין כמו עשרה ב"א, ובא אלינו חכם אחד ושמו מוהרר ר' פרץ יצ"ו אדם גדול בקי בתורה"²². כלומר ישיבה אשכנזית קיימת, אך בית כנסת אשכנזי לא קיים.

בעוד שר"י פירושא אינו מפרט כמה אשכנזים ישנם בירושלים, מפורטים יותר הם דברי הנוסע רבי משה בסולה שביקר בירושלים בשנת רפ"ב (1522) בדיוק בשנים שר' ישראל פירושא היה בירושלים ואף מזכיר אותו בספר המסעות שלו. ואלו הם דבריו:

"בית כנסת אחד בלבד יש בירושלים ויפה הוא עם ארבעה עמודים ... הקהל מכל מינים. יש ט"ו בעלי בתים אשכנזים, וספרדים לרוב, ומסתערים הם מורסקים תושבי הארץ מקדם. ומערביים הם שבאו מברבריה²³. בין כולם שלוש מאות בעלי בתים, מלבד אלמנות שהם יותר מת"ק... אנשי שם שבירושלים: אב לכולם הנגיד כמוהר"ר יצחק שולל המוכתר בכתר תורה, כתר כהונה, וכתר מלכות ועושר, וכתר שם טוב, מצדקות שהוא עושה לעניים וללומדי תורה, עולה על גביהם. כמוהר"ר דוד אבן שושן רופא וראש ישיבה לספרדים, ועמו איש נכבד ועניו כמ' אברהם הלוי ... ולהם מתקבצים ח' או ט' ספרדים

19. אלה הם ילידי הארץ הקהילה הותיקה ביותר בארץ ישראל. הם נקראים גם מורסיקים.

20. מגורשי ספרד שהתיישבו בתורכיה אחרי הגירוש, ועם כבוש א"י ע"י התורכים עלו לא"י בעיקר לצפת וגם לירושלים.

21. שם עמ' 169.

22. שם, 173.

23. המה העולים ממדינות צפון אפריקה.

ולומדים יום טוב²⁴. כמוה"ר ר' ישראל²⁵ ראש ישיבה לאשכנזים ועמו כמוה"ר פרץ שבא עתה מארץ אשכנז ולומדים מציעא ... כל חכם דדין בירושלים שנה אחת .. ויש דדין אחד מן המסתערים שמו ר' יצחק והוא קיים תמיד²⁶. גם בקהילה משותפת זו ספר ההלכה הרווח הוא הרמב"ם כי שכותב בהמשך: "כל חכם קורא הרמב"ם חודש אחד בבית הכנסת אחר התפלה בבוקר, וכל החברים מקשיבים לקולו ואח"כ הולכים לשיבה.... " שוב אנו רואים שתי ישיבות ובית כנסת אחד.

תקנות והסכמות לקהילת ירושלים

בהמשך מספר ר' משה בסולה שבאותו בית כנסת, יחיד, שמתפללים בו אשכנזים וספרדים בכנופיה אחת חקוקים "התקנות והסכמות שיש לק"ק ירושלים ע"ה והם כתובות על לוח בבית הכנסת", והרי כמה מהם: "נהגו בירושלים עה"ק שכל שבתות השנה נמכרים להדליק בבית הכנסת... והיא שלו כל ימי חייו. באותו שבת מדליק משלו כל נרות בית הכנסת, וכל המצוות של אותה שבת הם שלו. הן התפלה, והן השבעה קרואים, יקרא את אשר יחפוץ.... והנה כמ' אשר משולם יש לו שבת "וארא", ושבת "במדבר סיני" ומדליק בעדו הר"ר ישראל אשכנזי ומחלק המצוות בין האשכנזים. ובשבת "וארא" נמצאתי שם... נשיאת כפיים בכל יום... אין אומרים יוצרות כלל אין קוראים בשבת אלא שבעה ... ובימי חנוכה ישראל חוזר קריאתו של כהן ולוי"²⁷. הרי לך מקור קדום חקוק על לוח אבן מנהגי בית הכנסת של קהילת ירושלים ספרדים ואשכנזים כאחד.

יסוד קהל אשכנזים

אין לנו תאריך מדויק מתי נפרדו האשכנזים בירושלים והקימו קהל לעצמם, אבל יש להניח שעם גידול יושבי ירושלים האשכנזים, נפרדו הקהלים ופתחו ביהכנ"ס לעצמם. ר' יהוסף שוורץ חוקר הארץ משער שבשנת שמ"ו, כאשר הערבים נטלו בכח את ביהכנ"ס העתיק המשותף לכל הקהילות, אז פתחו האשכנזים ביהכנ"ס לעצמם²⁸.

לענייננו לא משנה מתי יסדו האשכנזים קהלה עצמאית, יש להניח שכאשר האשכנזים החליטו להתפלג מהספרדים ולהקים להם מנין משלהם, לא השליכו אחרי גוים מנהגים

24. הכוונה למס' ביצה.

25. הוא ר' ישראל פירושא הנ"ל, וכן להלן.

26. א. יערי, מסעות א"י הוצאת מסדה 'מסעות ר' משה בסולה' עמ' 149.

27. כלומר, מחלקים את קרבן הנשיא של אותו יום בין הכהן ללוי. ואילו מי שעולה לשלישי חוזר על מה שקראו כהן ולוי.

28. 'תבואות הארץ' זמן ד'. באותה תקופה אנו עדים לשלוחים רבים למען קהילת האשכנזים בירושלים, אך איננו יודעים כיצד התנהגו בבית הכנסת. ראה א. יערי שלוחי א"י עמ' 228.

מקודשים שנהגו בהם כל השנים, וביניהם מנהג נשיאת כפיים בכל יום, והמשיכו בברכה זו גם בבית הכנסת שלהם.

עליית השל"ה

כעבור מאה שנה מעלייתו של ר' ישראל פירושא שהיו בירושלים "ט"ו בעלי בתים אשכנזים"²⁹, אנו רואים לראשונה קהילה עצמאית גדולה של אשכנזים בירושלים.

הרה"ק רבי ישעיה הלוי הורוביץ עלה מפראג לירושלים בשנת ה"א שפ"ב. באגרת שכותב לבניו, הוא מתאר את עלייתו לא"י כשמטרתו להתיישב בירושלים וזה לשונו: "בדמשק באו אלי שני חשובים מצפת תוב"ב והקדימו בשלומי ובקש אותי ברחמים גדולים עבור הקהל יצ"ו שאקבע דירתי בצפת תוב"ב ולהיות להם לראש. והשבתי להם, הלא דרכי הולך על צפת תוב"ב ושם נמתיק סוד יחדיו. אבל לבי היה על ירושלים ע"ה [עיר הקודש]. ובתוך מעת לעת, בהיותי מחוץ לעיר דמשק, פגע בי שליח מיוחד מירושלים ע"ה' תוב"ב איש נכבד, מראשיהם וקציניהם, הרב האלוף מוהר"נ מק"ק פראנקפורט, אחיו של מוה"ר ישראל הענלזי מק"ק פראג, ובידו מגילה גדולה בתחוננים מיושבי ירושלים תוב"ב שקבלוני לאב"ד וראש ישיבה...המקום צר בירושלים כי קהל אשכנזים שבירושלים הם בכפל מקהל אשכנזים שבצפת תוב"ב. ובכל יום ויום מתרבים, ויש בקהל אשכנזים כמה וכמה אנשים חשובים גדולים בתורה גם בא לשם חסיד אחד גדול מאד ועשיר גדול מקושטא ונתחבר לקהל אשכנזים"³⁰.

מדבריו אנו שומעים על קהילות גדולות של אשכנזים בצפת ובירושלים ובראשם אנשים חשובים ובית דין אשכנזי שהוא התמנה לעמוד בראשו, והקהילה הולכת וגודלת מעליה המונית של אשכנזים לירושלים.

בסיום האגרת הוא כותב כך: "התפלה בכוונה אין לה ערך, הכהנים נושאים כפים בכל יום וממשיך ברכה על ראשיכם". הרי לנו הוכחה ברורה שגם בהיות האשכנזים בירושלים קהילה נפרדת ובתי כנסת משלהם נשאו כפים בכל יום"³¹.

המשבר בירושלים

השל"ה הק' הגיע אמנם לירושלים והרים את קרנה, אולם אחרי כמה שנים התמנה אבן פרוך לפחה בירושלים והכביד את עולו על תושביה, התעלל בהם וסחט כספים מיהודי

29. בדברי ר' משה בסולה לעיל.

30. אגרות א"י עמ' 216.

31. מלשון האגרת לא ברור היכן נושאים כפים בכל יום, כי את האגרת כתב בהיותו בצפת עוד לפני הגעתו לירושלים, ויתכן שגם בצפת נהגו כך.

ירושלים. השליך לכלא את גדולי ישראל ובקש כופר עבורם. רבים מתושבי ירושלים ברחו. גם השל"ה הק' נאלץ לעזוב את צאן מרעיתו ולברוח מירושלים, קהילת האשכנזים נתדלדלה מאד, אבל עדיין הייתה קיימת קהילה אשכנזית ששומרת על הגחלת עם ישיבה ובית כנסת משלה³².

אחרי עשרים וחמש שנה בשנת ה"א ת"י עלה לירושלים שאר בשרו של השל"ה הק', ר' משה פוריית מפראג ובספרו "דרכי ציון" באידיש הוא מתאר את הנעשה בא"י ובירושלים.

בספר, ארבעה שערים ובשער השני "הוא שער התפלה בו אודיע דבר התפילות בירושלים של ערב בוקר וצהריים" הוא מפרט בפרטי פרטים את כל סדרי בית הכנסת התפלות של כל השנה כולל שבתות וי"ט, קריאת התורה בחגים ובימי חול. לגבי ברכת כהנים הוא כותב כך: "ואחרי הקדושה יוצאים הכהנים מבית הכנסת ונוטלים את ידיהם בחצר.... וכשמסיים החזן 'הטוב שמך ולך נאה להודות' הוא אומר בקול, כהנים. כי הכהנים עולים לדוכן כל יום בשחרית, ובשבת וביו"ט ובשאר הימים שיש בהם מוסף גם במוסף"³³.

כמו כן הוא מביא את המנהג של קריאת הלל שלם בברכה בליל א' של פסח, וטעם הדבר בשם אחיו ר' גוטמן פוריית, כי נאמר במשנה בפסחים שבשעה ששחטו את הפסח ועסקו בקרבן קראו את ההלל. סדר קריאת התורה בסוכות בחול המועד הוא כך: ביום הראשון: קוראים לכהן וביום השני, ואותו פרק ללוי, לשלישי, ולרביעי. בקריאת התורה ביום השני של חנוכה קוראים לכהן ביום השני עד מלאה קטורת, וללוי עד נתנאל בן צוער, ולשלישי חוזרים וקוראים ביום השני עד נתנאל בן צוער ואין קוראים בכל יום אלא את אותו היום... אין מניחים תפילין בחול המועד... בברית, האב אומר בקול שמע ישראל וגו' והקהל עונה אחריו. אח"כ אומר ה' מלך ה' מלך וגו' והקהל חוזר אחריו. והאב מברך שהחיינו לכל בן מהבנים.

אין ספק שרבי משה פוריית שהיה אשכנזי מתאר את סדרי התפילה בבית הכנסת האשכנזי שכן רבים הם המנהגים שמביא. ומכל פרט ופרט רואים שמדובר במנהג אשכנזי והרי כמה דוגמאות: במוצאי שבת לפני ברכו אומרים לדוד ברוך ולמנצח בנגינות מזמור שיר, תחנון מתחיל במזמור רחום וחנן חטאתי לפניך, בשבת בסיום התפלה פותחים הארון ואומרים אנעים זמירות. ביום א' דפסח אומרים פיוטים כמו בחול, בשביעי של פסח הזכרת נשמות, וכן אומרים בשבת אב הרחמים, לסליחות משכימים כמו בחול. משבת

32. ראה שלוחי א"י עמ' 319-320. על גזירות אבו פרך ראה 'חורבות ירושלים' מגיד מקצת הצרות שעברו על ירושלים עיה"ק בימי שלטון מוחמד אבן פרך. ויניציה שצ"א (מהדורה מצולמת אוניברסיטת ת"א)

33. א. יערי, מסעות א"י עמ' 286.

בראשית עד פסח אומרים את היוצרות כמו בפולין.

הוא גם מייעץ לעולים מה להביא עמם "יקח כל אחד אתו סדור עבה וחומש עם שלושה תרגומים, סליחה כמנהג פולין, משניות עם תוספות י"ט ולבושים של הגאון מהר"ר מרדכי יפה, מחזור מנהג פראג ... הנשים תקחנה דייטש חומש, דייטש מחזור, דייטש תחינות וספרים אחרים בלשון אשכנז. הספרים לשימוש בבית הכנסת יהיו קטנים כי צד המקום בבית הכנסת ועמודים³⁴ אין, וצריך להחזיק בידים כל ספר בבית הכנסת". בית הכנסת נקרא ע"ש ר' ליב ונמצא בחצר ההקדש של האשכנזים.

לפנינו מנהגי בית הכנסת וסדרי התפלה כפי שנהוג עד היום בקהילות האשכנזיות בירושלים מאה וחמישים שנה לפני עליית הפרושים. ואם נתבונן היטב נראה שרבים מהמנהגים הם בניגוד לפסיקה האשכנזית כפי שהובאה ע"י הרמ"א.

עליית ר' יהודה חסיד

ר' יהודה חסיד עלה לירושלים בראש קהילה של כאלף איש בשנת תס"א, אולם עוד לפני קנה חצר גדולה ובה ארבעים בתים ובתוכה חורבה שהרחיבה והפך אותה לבית כנסת. אין לנו ידיעות מה היה סדר התפילה בבית כנסת זה, אבל אני משער שבגלל היותם אמונים על תורת הסוד ועל מנהגי האר"י ז"ל³⁵, בודאי לא שינו ממנהגי ירושלים ונשאו כפיים בכל יום.

ר"ח נפטר מיד עם הגיעו לירושלים, כספי התמיכה בחו"ל פסקו, ולחסידי לא היה הכסף לשלם עבור הבנינים שנקנו בחוב. נוסף לכך דרשו והשלטונות כופר וקנס על שהגדילו את בית הכנסת וכך נכנסו לעול כבד של חובות בריבית קצוצה. הנושים הערבים ירדו לחייהם ורבים מבני החבורה נאסרו. רבים מהעולים עזבו את ירושלים, חלקם עברו לצפת ואחרים חזרו לחו"ל. אחרי עשרים שנה³⁶ לעלייתו בשנת תפ"ב התנפל המון ערבי על החצר ובית הכנסת והעלו אותו באש ואת הבתים לקחו למשכון, וכל יהודי אשכנזי הפך להיות בן ערובה לחוב זה. כך התרוקנה ירושלים מכל יהודי אשכנז גם מאלה שלא היה להם קשר עם ר"י חסיד. "מכאן ואילך אסור לו ליהודי אשכנזי לישב בירושלים אם לא שילבש מלבושי תוגרמה וידבר בלשונם ובית הכנסת שלהם סגור על מסגר בתורת

34. כוונתו כנראה לסטנדרים.

35. מכתביו של תלמיד ר"ח ר' גדליה מסיאמיטיץ, (הובאו בספר 'מסעות א"י עמ' 323) נראה שבישיבה שלהם למדו זהר וכתבי האר"י וגם לבשו בגדי לבן בשבת. כן ידוע שחתנו של ר"י חסיד, ר' ישעיהו ההדיר את ספרו של מהר"מ מפירוש 'אור הישר' ושם כתוב שלפי מנהג אר"י נושאים כפיים בכל יום גם בחו"ל.

36. שבת פר' לך לך ח' לחודש חשון שנת תפ"א 'תבואות הארץ עמ' תעא.

משכון³⁷. יהודי אשכנזי שרצה לבוא לירושלים היה צריך להתחפש לספרדי כדי שלא ייתפס על החוב של חבורת ר"ח.

אולם יהודים אשכנזים לא פסקו לשבת בירושלים, לבשו "בגדי תוגרמה" והתפללו בבתי הכנסת של הספרדים. כפי שמעיד הרב החיד"א³⁸ וכפי שכותב ר' משה חגיז בשנת תצ"ג: "עתה שבעוה"ר נחרב הק"ק מחמת החובות שעשו בני אותה הקהילה ורוב בניה נדדו ממקומם לחו"ל ויש מהם שהלכו לק"ק חברון וק"ק צפת ויש מהם מתי מספר שנשארו בתוככי ירושלים אשר אין להם לא בית כנסת ולא חצר קבוע בפני עצמם כמו שהיה להם מתחילה, רק מתפללים בבית הכנסת של ספרדים"³⁹

עליית רבי גרשון מקיטוב

ר"ג מקיטוב עלה לא"י בשנת תק"ז. כאשר הגיע לירושלים מצא בה יהודים אשכנזים שרצו לחדש את הקהילה האשכנזית ופנו לר"ג ובקשו ממנו שיקבע דירתו בירושלים ויהיה להם לראש. וכך הוא כותב באגרתו: "כל האשכנזים מגדלם ועד קטנם נשאו עיניהם עלי לאמור שבה עמנו ותהיה עלינו לרב ולנשיא לאב ולפטרונו ולבלתי נטה מדברך ימין ושמאל. ואנחנו ניתן לכם כתבים מכל חכמי הספרדים ויחתמו ואנחנו נחתום כולנו"⁴⁰. מתוך תיאור זה נמצאנו למדים שגם אחרי כמעט שלושים שנה אחרי שנחרבה הקהילה האשכנזית, אין עדיין קהילת אשכנזית אבל אשכנזים רבים גרים בירושלים כפופים לספרדים לובשים לבושם ומתפללים בבתי הכנסת שלהם.

ר"ג לא נשאר בירושלים ומודה לה' על כך כי אחרי שעזב פרצה מגיפה בעיר ומתו יותר משתי מאות נפשות מישראל, וכנראה שהאשכנזית לא הצליחו לייסד קהילה משלהם.

עליית הפרושים

המצב הזה נמשך גם אחרי עזיבתו של ר"ג את ירושלים. אשכנזים עלו לירושלים כיחידים ונטמעו בין הספרדים. בשנת תקע"ו עלה ר' מנדיל משקלוב מצפת לירושלים וגם הם התפללו עם הספרדים. אחרי כמה זמן הצטרפו אליו עוד כמה משפחות פרושים אולם עדיין לא היה להם מנין משלהם והספרדים הקצו להם מקום להתפלל, אך כדי להשלים

37. שם, עמ' תמד, ראה א. בן יעקב מחקרי אי' ד-ה תשטו עמ' רפח שמביא משות' שהיה קיים בית דין אשכנזי לא מהווה סתירה, שכן בודאי נשארו ת"ח אשכנזים שישבו בדין אך קהילה לא נפרדת לא הייתה.

38. ספר יוסף אומץ סי' כ' וז"ל: 'זה יותר משמונים שנה שנתבטל בית הכנסת אשכנזים ברשעת הגויים, אבל יש כמה אשכנזים ומתפללים בבתי כנסיות הספרדים ובימים נוראים האשכנזים מתפללים באיזה בית סמוך לבתי כנסיות הספרדים.'

39. בספרו פרשת 'אלה מסעי' דף יב.

40. אגרות א"י עמ' 281.

מנין שכרו כמה ספרדים וקיבלו דמי חלוקה מכולל הפרושים⁴¹.

בשנת תק"פ הוציא הסולטן חוק על ביטול חובות שלמעלה מארבעים שנה רק אז רווח לאשכנזים ויכלו לעלות ולישב בגלוי⁴². הפרושים שנהגו בשיטת הגאון מוילנא, ועוד בהיותם בצפת קיבלו עליהם את המנהג של נשיאת כפיים בכל יום⁴³, קיבלו עליהם גם את יתר מנהגי ירושלים שהיו נהוג בירושלים גם אצל האשכנזים כפי שראינו לעיל.

חסידים בירושלים

כאשר התפשטה תנועת החסידות, וחסידים החלו לעלות לא"י, כמה מהם התיישבו בירושלים עוד לפני עליית הפרושים. כך למשל באגרת משנת תקמ"ט⁴⁴ מספר ר' שמואל גרונם על בקורו עם ר' משה בן הרב"ק רבי מ"מ מויטבסק בירושלים, ומצאו שם כמה חסידים וביניהם ר' אשר העניזל מפינטשווע⁴⁵. גם ר' אברהם ואלפינסאן מהפרושים בצפת שביקר בירושלים בשנת תק"ע מספר: "בשבועות של שנת תק"ע התפללתי בפעם הראשונה ע"י הכותל המערבי בירושלים נמצאו רק שלוש משפחות של אשכנזים חסידים ליד משפחות מעטות של יהודים ספרדים"⁴⁶ מובן שחסידים אלו התפללו בבתי הכנסת של הספרדים ושמעו ברכת כהנים בכל יום.

אחרי שהותר לאשכנזים לגור בירושלים גברה גם עליית החסידים לירושלים. אולם מפני שמרכזם היה בצפת ובטבריה הגיעו רק יחידים כי עדיין לא הייתה חבורת חסידים בירושלים.

מתוך אגרות הפקוא"ם עולה שכבר בשנת תקפ"ב הייתה סיעת חסידים בירושלים. כך אנו רואים מתוך אגרתו של ר' עקיבא לעהרין מיום ג' ז"ך ניסן שנת תקפ"ז⁴⁷: "אמרנו בפירוש להשד"ר רש"ז נ"י בשנת תקפ"ב, כי לא נוכל לעשות עמו פשרה במה שנוגע לעיה"ק צפת בהיות שם ג"כ כולל חסידים ואיננו בא כח שלהם, לאפוקי עיה"ק ירושלים ת"ו שלא יש שם חסידים, הוא בא כח האשכנזים דתמן. והיינו בטעות כי כבר אז [בשנת תקפ"ב] היה שמה ה"ה ר' ישעיה יידל וסייעתו יצ"ו ואנחנו לא ידענו והשד"ר ראש"ז העלים מאתנו"⁴⁸.

41. י. ילין 'זכרונות לבן ירושלים' ירושלים תרפ"ד עמ' 5.

42. תולדות חכמי ירושלים חלק ג' עמ' 154.

43. כפי שכותב רבי ישראל משקלוב בספרו 'פאת השולחן' שנביא להלן.

44. 'יסוד המעלה', חלק ב' עמ' קג.

45. ראה עליו 'תולדות חכמי ירושלים' חלק ג' עמ' 82.

46. ספר 'מחזה אברהם' בהקדמה ת"א תש"ז

47. אגרות פקוא"ם תקפ"ז אגרת 91 עמ' 195.

48. כלומר, בשנת תקפ"ב נעשה פשר עם השד"ר של כולל פרושים ר' אברהם שלמה זלמן שפירא על חלוקת

גם מאגרות נוספות אנו רואים חסידים בודדים בירושלים אבל עדיין לא היה להם בית כנסת והתפללו עם הספרדים. רק כאשר עלה ר' אהרן משה מגזע צבי בשנת תקצ"ט אסף סביבו את החסידים שהתפללו בבתי הכנסת הספרדים ויסד את המנין החסידי הראשון⁴⁹. חסידי ירושלים שהיו כבר רגילים לברכת כהנים כמנהג ירושלים, הנהיגו גם במנין זה את ברכת כהנים וכאשר בנו את בית הכנסת "תפארת ישראל" נשאו כפיים גם שם. וכך התקבל גם אצל חסידי ירושלים המנהג של נשיאת כפים בכל יום. עד היום הזה.

צפת

גורל הישוב היהודי בצפת היה דומה פחות או יותר לגורלם בירושלים, וגם שם רוב הציבור היה מיוצאי ארצות ערב. כל למשל בשנת רפ"א ר' משה בסולה מתאר את צפת שיש בה יותר מג' מאות בעלי בתים, ויש בה שלושה בתי כנסיות אחד של ספרדים, ואחד של מוריסקים המה נקראים גם מסתערבים ותיקי יושבי הארץ ואחד של מערביים [מצפון אפריקה], ואין זכר לקהילה אשכנזית. אולם כנראה שאחרי כבוש א"י ע"י העותומנים נוסדה גם קהילה אשכנזית בצפת, שכן אנו רואים את המב"ט מביא את תקנות קהילת אשכנזים בצפת שאחת מהן מחייבת את הקהל האשכנזי להתפלל אך ורק בבית הכנסת שלהם⁵⁰. גם על האר"י ז"ל מסופר שהיה מתפלל לעתים בבית הכנסת של האשכנזים⁵¹.

ירידתה של צפת

ראינו לעיל שבימי השל"ה הק' כבר הייתה קהילה אשכנזית בצפת שהזמינו אותו לשכון בתוכם, אבל הוא העדיף את ירושלים ואף ציין שהקהילה האשכנזית הולכת וגדלה, וכנראה שכבר בימיו החלה הדעיכה של הקהילה האשכנזית בצפת ושל העיר כולה. כך אנו למדים מאגרתו של רבנו חיים בן עטר בעל ה"אור החיים" שעלה בשנת תק"א שאינו רוצה להתיישב בצפת מחמת חוסר הבטחון בה "וגם שראיתי את צפת... שיש בה הרבה פחדים וצרות רבות"⁵².

הכספים של ירושלים וצפת, לפי פשר זה היו אמורים הפרושים לקבל את כל הכסף המיועד לירושלים מתוך הנחה שרק פרושים גרים בירושלים, והתברר שכבר בשנת תקפ"ב היו גם חסידים בירושלים.

49. ר' משה ריישר 'שערי ירושלים' וארשה תרל"ה שער ד', ישוב הארץ. 'ואח"כ בא הרה"צ ר' אהרן משה מגזע צבי מבראד צוק"ל וקנה חורבה אחת מחורבות ירושלים ושם בית מדרש גדול ולא היה לו מנין מאנשי רוסיה להתפלל עמם עד כי בחמלת ה' מאז והלאה באים לירושלים מכל המדינות הקרובים והרחוקים בכל יום ויום אנשים נשים וטף להסתפח בנחלת ה' בהר הקודש'

50. שו"ת המב"ט חלק ג סי' צו. ר' משה בן יוסף טיראני עלה לצפת בשנת רע"ח והיה דיין בצפת למעלה מחמישים שנה.

51. רבי חיים ויטל בשער הכוונות.

52. אגרת רבנו חיים עטר משנת תק"ב, 'אגרות א"י עמ' 262. כמו כן ראה את אגרת מחדשי הישוב בכפר יסיף

חורבנה של צפת

שנת תק"כ הביאה על העיר צפת שרשרת של פורענות, בשנה זו אירעו שתי רעידות אדמה בזו אחר זו. הראשונה בט' לחודש חשון והשנייה בו' כסלו, בשתי רעידות האדמה נחרבו בתים רבים וקברו את יושביהם בתוכם, בשנה שלאחריה פרצה מגיפה שגם בה מתו רבים. רבים מתושבי צפת עזבוה ועברו לערים אחרות. יש לשער שבאותה תקופה חדלה הקהילה האשכנזית להתקיים כפי שנראה להלן.

עליית החסידים הראשונה

כמה שנים אחרי הסתלקות הבעש"ט הק' בשנת תקכ"ד עלו לארץ ישראל כמה מתלמידיו, המפורסמים בהם הם: ר' נחמן מהורודונקה ר' מ"מ מפרימשלאן ר' ליב מלוניץ ר' פרידל ועוד. עמהם עלה יהודי בשם ר' שמחה בן ר' יהושע מזאלשיץ ששולח אגרת לקרוביו בחו"ל ובו פרטים חשובים על עליה זו ועל מצבה של העיר צפת⁵³. באגרתו הוא כותב שהחסידים הנ"ל נסעו לטבריה ואילו הוא, רבי ליב מלוניץ ואנשי ליטא נסעו לצפת והגיעו לשם בחג הסוכות תרכ"ה. לפי תיאורו העיר עדיין חרבה ולא מצא בית כנסת אשכנזי "ואילו בית תפלה יקרא לכל העמים היא בית הכנסת של ר"י בנאה ותחלת בואינו נתנו לנו ביהכ"ס הנ"ל להתפלל כמנהג האשכנזים והיה לנו מנין מצומצם עד פרשת וישלח אח"כ נתפרדה החבילה והלכנו להתפלל בבית הכנסת הגדולה עמהם [כלומר עם הספרדים] ופרשת זכור ופרה וגם המגילה קריתי בציבור בין אחינו האשכנזים בבהכ"ס של ר"י בנאה ובשושן פורים הלכנו לבית הכנסת שלהם ושמענו המגילה מפי הש"ץ בלא ברכה כי שם קוראים שני ימים ביום יד' עם ברכה וביום טו' בלא ברכה".

מתוך תיאורו נראה ברור שלא הייתה קהילה מגובשת של אשכנזים ואפילו לא בית כנסת משלהם אלא הקצו עבורם את ביהכ"ס של ר"י בנאה כבית תפלה יקרא לכל העמים וגם שם המנין לא החזיק מעמד ונתפרדה החבילה.

עליית החסידים בשנת תקל"ז

בשנת תקל"ז הייתה העליה הגדולה של תלמידי המגיד ובראשם הרה"ק רבי מנחם מענדל מויטבסק, רבי אברהם מקאליסק ור' ישראל מפלוצק. באגרת הראשונה ששלח רבי ישראל מפלוצק לחו"ל הוא מתאר את העיר צפת עם עלייתם: "מקום אשר הללו בו

משנת תק"ו, מספרים על ר' שלמה עבאדי ש"ישב בצפת כמה שנים ומרוב הצרות יצא ערום בלא כסות והלך לירושלים עיה"ק", שם עמ' 274.

53. א. יערי, 'מסעות א"י', רמת גן 1976, עמ' 413.

אבותינו, כולם הלכו נדדו, ונשאר המקום מאין יושב חרב ושמים בלי בניה... ומצאנו בה בתים הרבה גדולים וטובים מאין יושב וכעת אנו מתפללים בביהכ"ס של הבית יוסף ויש כאן עוד שלושה בתי כנסת בנויים⁵⁴

גם מצבה הרוחני של העיר לא יותר טוב שכן כותב רמ"מ: "הנה בעת בואינו לאה"ק מצאנוה חריבה ושוממה ואדם אין לעבוד את האדון ה', והאשכנזים אשר ישבו בה לפני חסרי דעת, המצירים ומציקים את עובדי ה'... וגם מהספרדים לא מצאנו בעיר הק' צפת טוב"א כי אם רשעים גמורים מאמינים בש"ץ ימ"ש⁵⁵.

לפינו תיאור מדכא של מצב העיר צפת הן מבחי' רוחנית והם מבחי' גשמית, בתים חרבים בתי כנסת עזובים. תושביה האשכנזים, שכנראה החלו לחזור, ירודים רוחנית כך שברור שקהילה אשכנזית מסודרת לא הייתה קיימת, ואילו רמ"מ וסיעתו הם האשכנזים המחדשים את הקהילה בצפת אחרי חורבנה.

אין לנו עדויות מדויקות כיצד נהגה קהילת צפת לגבי ברכת כהנים לפני עליית החסידים ייתכן שגם בצפת נשאו כפיים בכל יום כמו בירושלים. מה שחשוב לציין שכאשר תלמידי המגיד ובראשם רמ"מ מויטבסק הגיעו לצפת לא מצאו קהילה אשכנזית מגובשת ולא בית כנסת אשכנזי עם מנהגים קבועים שהיו צריכים לקבל את מנהגיהם.

לעומת זאת, הם עצמם הגיעו כקהילה מגובשת עם מנהגים והלכות קבועות שהביאו אתם מחו"ל. כך שבודאי לא עלה על דעתם לשנות ממנהגיהם במקום שאין מנהגים אחרים, ונהגו כפי שנהגו בחו"ל. השאלה היחידה שעמדה בפניהם היא כיצד ינהגו לגבי ברכת כהנים. מצד אחד היו מודעים למנהגי א"י של ברכת כהנים בכל יום⁵⁶, מצד שני הרי בחו"ל לא נהגו כן, לכן נראה לי שהם עשו כעין פשרה והנהיגו את נשיאת כפיים בשבת.

גם כשעברו לטבריה לא מצאו קהל אשכנזי, כי הישוב היהודי בטבריה חודש ע"י ר' חיים אבולאפיה, רק בשנת ת"ק, ובימיהם לא התגבשה עדיין קהלה אשכנזית, והם היו אלה שיסדו את הקהילה האשכנזית בטבריה⁵⁷, מכאן ברור שהמנהג שנהוג עד היום בזה שבצפת ובטבריה אין נושאים כפיים אלא בשבת וי"ט מקורו בבית מדרשם של תלמידי המגיד זי"ע.

ראיה לדבר שכן באגרתו של הרה"ק ר' שלמה זלמן הכהן מוילנה מגדולי תלמידי רמ"מ

54. א. סורסקי 'יסוד המעלה' אגרת א.

55. שם, אגרת ה.

56. בעוד שבצפת הם התפללו בבית בכנסת של מרן 'בית יוסף'.

57. עתה באתי להודיעך אהובי אחי מרוב טובה של המנין מיוחד שנעשה בחצר של אדמו"ר 'יסוד המעלה' אגרת

מיוטבסק ומעולי תקל"ז, כותב לאנשי הגולה "והנה הם נזכרים בזכרון ה' פה פתח שער השמים, ואני מברכם בפרוש כפי אל ה' בנשיאת כפיים בשבתות ומועדים"⁵⁸.

ועתה נבין את דברי רבי ישראל משקלוב בספרו "פאת השולחן"⁵⁹ שחולק על מנהג זה של החסידים המבדילים בין שבת לחול, וכותב "ובודאי בא"י אין לחלוק בין חול לשבת לומר שבשבת ישאו כפיהם ולא בחול... ובכולנו מיום שזכינו לקבוע ישיבתנו בא"י ובירושלים עיה"ק מנהגינו שהכהנים נושאים כפיהם בכל יום ובשבת ויר"ט כדת". הוא לא אומר שהוא או חבריו קבעו מנהג זה, כפי שרצו לדייק בדבריו, אלא אומר: "מנהגינו שהכהנים נושאים כפיהם בכל יום ובשבת ויר"ט כדת" כלומר: כפי שנהגו מקדם בא"י ובירושלים, ולא שהוא הנהיג מנהג חדש זה. בניגוד למנהגי החסידים שנושאים כפיים רק בשבת ויר"ט.

חברון

לגבי נשיאת כפיים בירושלים כותב ר' משה ריישר בספרו שערי ירושלים⁶⁰ "הכהנים ישאו ידיהם בכל יום ויום... וביום השבת שתי פעמים שחרית מוסף וכן ברה"ח ... רק בצפת וטבריה וחברון לא ישאו כהנים אשכנזים את ידיהם בכל יום רק בשבת בתפילת מוסף, וביר"ט בכל המוספים. והספרדים בכל מקומות מושבותיהם נושאים ידיהם בכל יום".

לפי שיטתנו נבין גם מדוע בעיה"ק חברון נהגו החסידים כמנהג צפת וטבריה ולא כמנהג ירושלים, שכן הישוב האשכנזי בחברון נוסד חלקו בשנת תרע"ט ועיקרו בשנת תרפ"ג ע"י חסידי חב"ד שעזבו את צפת וטבריה, הרי ברור שכאשר הם יסדו את בית הכנסת שלהם בחברון המשיכו באותם מנהגי תפילה שנהגו בצפת ובטבריה והרי שם לא נהגו לשאת כפיים בכל יום.

לעומת זאת, חסידי חב"ד בירושלים ובראשם הרבנים הגאונים החסידים ר' ברוך מרדכי מבאברויסק, ר' אליהו יוסף ריבלין ור' אורי אורינשטיין נהגו כמנהגי ירושלים, וגם כאשר חלק מהחסידים יוצאי חברון הגיעו לירושלים ונוסד בית כנסת לחסידי חב"ד נהגו גם בו כביתר בתי הכנסת החסידיים בירושלים, שבכולם בלי יוצא מן הכלל נשאו כפיים בכל יום ונהגו כמנהגי ירושלים גם בקריאת התורה בחול המועד סוכות, כפי שמופיע בלוח כולל חב"ד.

58. 'יסוד המעלה' חלק ב עמ' תיב.

59. סי' ב, סעיף טז הערה כג.

60. מנהגי הארץ שער ט' עמ' מח

השיטות בנשיאת כפיים וטעמיהם

כדי להבין את הפשרה שעשו עולי תקל"ז בענין נשיאת כפיים עלינו לבדוק את טעמיהם של הפוסקים השוללים נ"כ בכל יום.

מתוך כל המקורות שהובאו ע"י הכותבים השונים בנושא נראה בבירור שנשיאת כפיים בכל יום היא מצות עשה מן התורה בזמן הזה, בארץ וכן בחו"ל, כך פוסק הרמב"ם וכן מביא החינוך⁶¹.

לעומת זאת היו מקומות ובעיקר במדינות אשכנז שלא נהגו בנ"כ בכל יום, ובמקומות אלו חלוקות הדעות על המקור למנהג תמוה זה והעלו כמה סיבות לדבר.

נשיאות כפיים בטהרה

מֵרֵן הַבַּיִת יוֹסֵף מֵבִיא בִשְׁם הָאֲגוּר⁶² "שנשאל מהרי' מולין למה אין הכהנים נושאים כפיהם בכל יום מאחר שהוא מצות עשה, והשיב מפני שמנהג הכהנים לטבול קודם, כמו שכתוב בהג"מ, ובכל יום קשה להם לטבול בחורף, ולכן עלה המנהג דוקא ביר"ט. וגם מטעם ביטול מלאכה".

מֵרֵן אֵינּוּ מִתְיַחֵס לְטַעַם שֶׁל בִּיטוּל מֵלֵאכָה, אֲלֵא לְטַעַם הָרֵאשׁוֹן וְאוֹמֵר: "דחק עצמו לקים מנהג מקומו ואינו מספיק, כי מ"ש מפני שנוהגים לטבול קודם, האי חומרא דאתי לידי קולא היא ותלי תניא בדלא תניא, שהרי טבילה לנ"כ לא הוזכרה בתלמוד ואם הם נהגו להחמיר ולטבול למה יבטלו בשביל כך ג' עשה בכל יום ולא יטבלו כיון שאינם מחויבים שיטבלו ועי' כן יניחו מלקיים ג' עשה בכל יום וישר כחם של בני א"י וכל מלכות מצרים שנושאים כפיהם בכל יום ואינם טובלים לנשיאת כפיים"⁶³. לפי דבריו הוא מצדד בנשיאת כפיים בכל יום ואכן בשו"ע הוא פוסק: "כל כהן, שאין בו אחד מהדברים המעכבים, אם אינו עולה לדוכן אע"פ שביטל מצות עשה אחת, הרי זה כעובר בג' עשה"⁶⁴.

ביטול מלאכה והעדר שמחה

מֵאִידֶךָ, הַרְמ"א, אֵינּוּ מִתְיַחֵס כֻּלָּל לְטַעַם שֶׁל 'הַעֲדָר טְבִילָה' וּמִתְיַחֵס רַק לְטַעַם הַשְּׁנִי

61. ראה רמב"ם ראשית הל' תפלה. על שתי מצוות עשה, תפלה וברכת כהנים. וכן ספר החינוך מהדורת אשכול מצוה שע"ח וכן בספר האגור הל' נשיאת כפיים ועוד. וכן ראה ספר 'משנה ברורה' הל' נשיאת כפיים ס"ק קס"ה ב'שער הציון'

62. פירוש 'בית יוסף' על טוש"ע א"ח סוף סימן קכח, ד"ה 'כתב האגור'.

63. לפי שיטת הרמב"ם הל' תפלה פרק יד הלכה א.

64. שו"ע א"ח ס' קכח סעיף ב.

של 'ביטול מלאכה', אולם המושג 'ביטול מלאכה' מקבל אצלו משמעות של מצוקה כלכלית הגורמת להעדר שמחה, ולא כביטול זמן של מלאכה, וכך הם דבריו: "ואני אומר כי הטעם שחשבו לטפל הוא העיקר כי מחמת ביטול מלאכה לעם. שבאלו הארצות שהכהנים והעם טרודין במחייתן בגלותן, ואין להם לפרנס בני ביתם כי אם הלחם אשר ילקטו בזיעת אפם דבר יום ביומו, וטרודין למחייתם ואינם שרוים בשמחה. ולכן אין נושאים ביום שיש בו ביטול מלאכה לעם. ואף בשבת אינן נושאים כפיהם מפני שטרודים במחשבתם והרהורים על מעשה ידיהם שעבדו, ושעתידים להיות, וינח גופם קצת מעמלם, ואינם שרוים כל כך בשמחה, כמו ביר"ט שנאמר בו ושמחת בחגיך. ולכן נשתרבו המנהג שלא לישא כפיים כי אם ביר"ט כן נראה לי"⁶⁵.

כלומר, הסיבה של 'ביטול מלאכה' מתייחסת לכהנים, שהם שרוים בלא שמחה מחמת המצוקה הכלכלית. אמנם מצוקה זו היא מנת חלקו של כל העם, אבל המתברך אינו חייב להיות בשמחה בשעת קבלת הברכות, משא"כ המברך חייב להיות בשמחה בשעת הברכה. והיות והכהן אינו בשמחה לכן הוא אינו נושא כפיו.

דעתו של הרמ"א מתבהרת ביותר בשו"ע בהג"ה⁶⁶, שם הוא אינו מזכיר כלל את הביטוי 'ביטול מלאכה', וז"ל "נהגו בכל מדינות אלו שאין נ"כ אלא ביר"ט משום שאז שרויים בשמחת יר"ט וטוב לב הוא יברך, משא"כ בשאר ימים אפי' בשבתות השנה שטרודים בהרהורים על מחייתם ועל ביטול מלאכתם. ואפי' ביר"ט אין נושאים כפיים אלא בתפלת מוסף שיוצאים אז מבית הכנסת וישמחו בשמחת יר"ט".

המקור לדברי הרמ"א הוא בדברי ה'מרדכי' שכותב: "מצאתי דהן פנוי אינו נושא את כפיו, כי השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, וראוי למברך שיהא שרוי בשמחה כמו שמצינו ביצחק אחרי שאכל כתיב ואברכך וכן מצינו שמחים וטוב לב וכתוב ויברכו את המלך"⁶⁷. הרמ"א מקבל את העקרון של המרדכי לגבי נ"כ שהכהן צריך להיות שרוי בשמחה, אם כי להלכה הוא מקל לגבי כהן פנוי.

עכ"פ גם המחבר וגם הרמ"א תולים את המנהג של אי נשיאת כפים בכהן ולא בציבור. אולם יש מי שתולה את המנהג של העדר נ"כ בכל יום לא בכהן אלא בציבור.

טורח הציבור

רבי אהרן הכהן מלוניל כותב: "ואין המנהג עתה לעשות נשיאת כפיים אלא בשבתות

65. שם, 'דרכי משה' ס"ק כא.

66. שו"ע א"ח ס' קכח סעיף מד.

67. סוף פרק ג' במגילה.

וימים טובים, ואפשר כי נמנעו מפני טורח הציבור⁶⁸.

מתוך דבריו נראה שהסיבה היחידה היא טורח הציבור, והיות שעיקר טורח הציבור קיים בימי החול כאשר הציבור ממחר לעסקיו והשהייה בבית הכנסת היא קצרה לכן אין נושאים כפיים, משא"כ בשבת ויו"ט שמאריכים בתפילה ובקריאת התורה והציבור שווה זמן רב בבית הכנסת אז אין בזה טורח ציבור. מדבריו לא נראה האם נשיאת כפיים היא גם בשחרית מסתבר שאם הוא חושש כ"כ לטורח ציבור אין צריך להטריח את הציבור פעמיים ודי לנ"כ רק במוסף. כאן אנו מוצאים מקור קדום למנהג של נ"כ גם בש"ק.

הפשרה בשנת תקל"ז

וכעת אנו מגיעים לעיקר הדיון שלנו, נראה לי שכאשר הכהן הגדול מאחיו הרה"ק רבי אברהם הכהן מקאליסק וחבריו הכהנים עמו יסדו את קהלתם, בודאי עמדו לנגד עיניהם מצד אחד מה שכותב מרן המחבר "ויישר כחם של בני א"י שנושאים כפיהם בכל יום ומקיימים ג' מ"ע" ושכנראה זו הייתה המציאות בשנת תקל"ז, ומצד שני הרי מנהג אבותיהם בידיהם שאין נושאים כפיים בכל יום.

כדי לגשר על פני הצדדים, ולכבודם של בני א"י, שקלו ובדקו את טעמי השוללים לראות איזה מהטעמים חל עליהם גם בארץ ישראל, וראו שהטעם היחיד שיכול למנוע מהם נ"כ הוא רק הטעם של טורח הציבור שהרי תפילה בטהרה היא אחד מיסודות החסידות שבודאי היו רגילים בה. גם הטעם של העדר שמחה "מחמת שטרודים בפרנסתן" לא נגע להם שהרי הם ישבו על התורה והעבודה בקדושה ובטהרה, לא היו טרודים במחייתם ולא בעמל כפיהם. אמנם מזונם היה בצמצום אך ע"י "גודל החירות תורה ותפלה ושמחה של מצוה ועבודה"⁶⁹. בודאי היו יכולים להתעלות לפחות בשבת להיות בשמחה ולברך ברכת כהנים, לפחות כאותו כהן הדיוט בחו"ל שבי"ט הוא מתעלה ושמח מחמת המצוה של ושמחת בחגיך⁷⁰.

הטעם היחיד שיכול היה לעכב בעדם מלשאת כפיים הוא הטעם של 'טורח צבור', לכן נראה שבגלל טעם זה קבעו ברכת כהנים רק בשבת, ובתפלת מוסף שזה טורח הצבור במיעוטו⁷¹.

68. 'ארחות חיים' מהדורת שטיצברג ירושלים תשט"ז. הל' נשיאת כפיים הל' א עמ' רמב.

69. אגרת הרה"ח ר' אליעזר זוסמן מעולי תקצ"ז תלמידו של רמ"מ מויטבסק 'סוד המעלה' חלק ב' עמ' נו.

70. ראה לעיל את דברי הרמ"א ב'דרכי משה'.

71. ראה 'אנציקלופדיה תלמודית' ערך 'טורח צבור' שם מונה דברים שתקנו חכמים מחמת טורח צבור בתפלה, בקריאת התורה ועוד.

לסיכום:

1. המנהג של נשיאת כפיים בכל יום היה נהוג בירושלים מימים ימימה בכל העדות והחוגים גם בין האשכנזים, גם בתקופות שהייתה להם קהילה נפרדת.
2. כך היה נהוג גם בין כל החסידים, ובכללם חסידי חב"ד, גם כאשר היו להם בתי כנסת נפרדים.
3. המנהג של נשיאת כפיים בגליל בש"ק הונהג כנראה ע"י רבוה"ק ראשי העליה החסידית-אולי כפשרה בין מנהג ארה"ק עפ"י מרן המחבר, לבין מנהג חו"ל עפ"י מנהג הרמ"א, וזאת לאחר עיון ובדיקת טעמי השוללים, כך נהגו גם חסידי חב"ד בחברון החל מימי אדמו"ר האמצעי ועד לימיו של אדמו"ר הרי"ץ, שמקום ישיבת הקודמים של ראשוניהם היו בגליל.